

Les catàstrofes naturals.

Algunes reflexions sobre el medi físic des de la Geografia Humana¹

CARLES CARRERAS I VERDAGUER*

Les catàstrofes naturals són cada dia més un capítol recurrent en l'ensenyament i estudi de la Geografia Física; en canvi, el concepte de risc que precedeix i inclou al de catàstrofe és totalment social i s'ha introduït històricament en temps relativament recents. En les societats tradicionals, la mort i la desgràcia lligades o no a les catàstrofes es consideraven intrínsecament vinculades a la pròpia vida i a les seves vicissituds, amb la resignació que la confiança cega en algun tipus de providència alimentava. Es podria dir així que es consideraven plenament "naturals" justificant l'adjectivació de la catàstrofe. Però a partir de les grans transformacions de la societat i del pensament que introduí el racionalisme des del segle XVIII, la simple providència fou desplaçada progressivament del seu paper central en l'explicació dels fenòmens naturals de tota mena. La denominació de natural² per a molts tipus de catàstrofe es manté avui encara, però només fa referència a determinats episodis de l'evolució del medi físic (variacions meteorològiques, habituals o excepcionals, moviments de plaques) quan provoquen desgràcies humanes. Per tant, és la interferència dels ritmes evolutius del món físic i dels de la vida social i econòmica la que origina les conseqüències negatives de qualsevol tipus de catàstrofe que, per tant, no poden considerar-se ja naturals, sinó plenament humanes. La enorme influència dels mitjans de comunicació de masses que difon les imatges de les catàstrofes de forma reiterada i continuada té un efecte com de mirall multiplicador que augmenta la confusió i alimenta un cert mil·lenarisme constant i forassenyat.

Encara més, el risc no és tan sols un fet social sinó que, fins i tot, no és altra cosa que un recurs econòmic dins de la societat capitalista contemporània. Amb els inicis del comerç a llarga distància, durant el renaixement començà l'aplicació de les assegurances, veritables inversions que especulaven amb el risc de la pèrdua del vaixell i de la seva càrrega. Avui encara més, el risc, la possibilitat que alguna cosa negativa que no es vol que passi pugui passar, ha esdevingut una de les fonts d'ingressos més importants per a moltes companyies financeres gràcies a la multiplicació de la mobilitat de les persones i a les contrapartides que genera l'augment de la seguretat en les societats avançades. La pròpia ex-

* Catedràtic de Geografia Humana, Universitat de Barcelona.

pansió del capitalisme, de fet, és basada en la difusió de les inversions que arrisquen capital; així, com més gran arriba a ser el risc més grans poden ésser-ne els seus beneficis, sempre que les coses vagin bé. Els avenços tecnològics han anat fent conèixer i controlant progressivament la major part dels processos del medi físic i han dut a moltes empreses i empresaris, i a moltes persones en general, a pensar que podien prevenir-se tots els riscos o, al menys, minimitzar-se'n les conseqüències més negatives.

Sense cap ànim de negar la importància dels avenços de la ciència i de la tècnica, és evident la persistència del risc en l'esfera del medi físic, encara anomenat natural, amb conseqüències desastroses de vegades per a la població humana. Alguns són previsibles i previstos, com les sequeres perllongades o les inundacions, els esclavissaments o les tempestes tropicals; d'altres són imprevisibles encara, com els terratrèmols; d'altres són d'alguna manera provocats com els incendis forestals o els grans accidents, o la difusió d'alguns virus i infeccions. L'avenç de la meteorologia i de la climatologia i la moda de la correcció política han dut, per exemple, a una classificació dels ciclons tropicals i a denominar-los alfabèticament amb noms de dona i home alternativament; així, que el que arrasa les terres litorals de Virgínia i Carolina del Sud sigui un fenomen denominat George sembla que el fa més afable dins de la desgràcia. De tota manera, les imatges de la destrucció, per la seva magnitud i pel seu caràcter sobtat i bon xic gratuït tenen un pes negatiu molt gran sobre els sentiments i els ànims de les persones. A més, la interconnexió comunicativa i l'augment de la població i de les seves activitats en els territoris litorals, més fràgils, fa que l'afectació d'aquests tipus de fenòmens aparegui avui força generalitzada, quasi reiterada i tenaç, especialment en els països més pobres.

Però encara hi ha un altre tipus de risc més perturbador que és el que podria denominar-se pròpiament com a risc social, d'acord amb l'obra clàssica del professor de Múnic Ulrich Beck³. Poden citar-se'n diversos d'aquests riscos. D'una banda, la magnitud de la població mundial i la repartició desigual dels recursos fa que es mantingui sempre la crisi de subsistències, amb les seves conseqüències de fam, malalties i mort. La pobresa apareix avui a tot el Món, però en algunes regions, com a la major part d'Àfrica, es concentra amb una intensitat espaioridiosa. D'altra banda, la guerra pel poder, pels recursos o per la defensa d'alguns valors és una altra catàstrofe social més sovintejada que les maltempades o els tremolors de la Terra, i més mortífera i duradora. Finalment, les migracions forçades que van aparellades a tantes guerres han originat un nou tipus de risc social que es coneix ja com a catàstrofe humanitària. Milions de refugiats a tot el Món cerquen de sobreviure en condicions precàries fugint dels seus semblants.

Però el risc s'ha instal·lat en la societat contemporània de forma encara més permanent i quotidiana i, per tant, més perturbadora que no la recurrència d'aquestes catàstrofes que reclamen tant l'atenció dels periodistes i d'algunes organitzacions no governamentals. Per un costat, hi ha la fragilitat o indefensió relativa del ciutadà, que es deriva de la intermediació creixent que s'ha establert entre les persones i la seva pròpia vida i el seu medi. L'energia que cal consumir en quantitats cada dia més grans arriba ja en forma de llum elèctrica, de gas o d'aigua calenta i quan falla l'individu no té forma d'intervenir-hi i res no li funciona. El mateix s'esdevé amb el transport; amb la circulació de persones, de béns i de capital i, sobretot, amb la de la informació. Els ciutadans en són del tot dependents, però no en controlen ni el flux ni el funcionament. Indefensió també davant d'algunes malalties noves derivades de la introducció de plantes, animals i aliments nous o manipulats de forma poc recomanable. Per un altre costat, alhora, els accidents esdevenen més mortífers i inevitables, més fora de control, més insidiosos i persistents, siguin catàstrofes aèries⁴, accidents de circulació o esfondrament d'edificis; el fet que siguin espectaculars en multiplica els seus efectes molt més enllà de les àrees directament afectades.

Per altra banda, el gran desenvolupament de l'individualisme que s'inicià amb el racionalisme set-centista ha dut a una crisi entre l'individu i la societat, fet reflectit en el predomini de l'anonimat i en l'imperi de la burocràcia. Aquesta situació ha fet augmentar nous riscos socials a partir de la generalització de la violència. El que s'anomena terroris-

me, com a violència d'unes minories contra el sistema o contra algunes societats establertes, és una de les formes de risc que més acapara l'atenció internacional. Però hi ha també la violència quotidiana, els maltractaments contra dones i nens, la segregació ètnica i la desigualtat social que moblen de notícies els mitjans de comunicació i han posat la justícia a la primera plana dels informatius. Es manté lògicament la delinqüència que es refina amb raptos i extorsions de tota mena a mans d'algunes màfies internacionals cada cop més interconnectades. I es mantenen també les pertorbacions psíquiques individuals, agreujades per l'aïllament social i per la difusió de les armes, que sembren la mort als barris i a les escoles o produeixen nivells molt alts de suïcidi.

Les societats avançades lògicament tenen algunes respostes a aquests nous riscos i no poden deixar-se arrossegat per l'aparença de qualsevol càstig diví. L'aprofundiment en l'estudi i en el coneixement, l'aclariment d'idees i de conceptes és la primera forma necessària de reacció contra el catastrofisme. Afirmar que els riscs i les catàstrofes no són naturals, sinó que són socials és ja un primer pas per a treballar per a la seva solució o, al menys en l'aminorament de les seves conseqüències més nefastes. La col·laboració franca i cooperadora entre disciplines i punts de vista diferents és a la condició necessària per a l'augment dels coneixements i de la cerca de solucions, com les que apunta la polèmica obra de Lash⁵. La solidaritat i la convivència sinó poden prevenir els riscos, al menys en minven els impactes. La difusió recent del voluntariat és una forma de superació de l'individualisme excessiu, mentre que la formació continuada a tots els nivells permet millorar la capacitat de reacció del conjunt de la població. Així, la protecció civil, d'una banda, i la formació, de l'altra, han de permetre afrontar els riscos, amb serietat i sense por, tot estant per sobre de qualsevol fe cega en el progrés.

Notes

¹ Aquestes reflexions s'iniciaren en ocasió d'una conferència pronunciada el 1995 a l'Escola de Policia de Catalunya de Mollet del Vallès. Es desenvolupen aquí en homenatge personal a la professora Maria del Tura de Bolòs i Capdevila, amb qui s'han compartit molts anys de docència a la Universitat de Barcelona i amb la que hem tingut ocasió de polemitzar sobre aquest i d'altres temes, en el moment de la seva jubilació.

² No s'entra aquí en la discussió del concepte de Natura i dels seus derivats que allunyaria del tema principal; es parteix però de la necessitat de superació de l'abús d'aquest concepte, tot considerant que per a les persones és natural tot allò que troben a la Terra en naixer.

³ Pot consultar-se la versió anglesa, Beck, U., *Risk Society. Towards a New Modernity*. Sage, London, 1992; 272 pp.

⁴ Els accidents aeris assoleixen popularment la denominació de catàstrofes justament per la quantitat de morts que solen produir, cosa que demostra que aquest concepte és més funció de la seva mortalitat que del seu origen.

⁵ Es tracta de Lash, S., *Risk, Environment and Modernity. Towards a New Ecology*. Sage, London, 1996; 304 pp.

Resumen

El artículo presenta unas primeras reflexiones acerca del sentido y contenido del concepto de catástrofe natural. Se sitúa el problema de la dificultad de definición de Naturaleza y se resalta el hecho de que cualquier cambio puede ser catastrófico, en función de los daños que supone para la población. Finalmente, se avanza hacia la introducción del concepto de riesgo humano, para intentar comprender el origen y causas de la mayor parte de los accidentes que acaparan la atención de los medios de comunicación.